

1908 DEVRİMİ'NDE POLİTİK TİYATRO VE BESA OYUNU

Bilge SEÇKİN*

Özet

Diğer birçok devrimde olduğu gibi 1908 Devrimi de bir tiyatro salgını yarattı. Romanlardan, gazetelerden, dergilerden ve risalelerden farklı olarak, okuma yazma oranının çok düşük olduğu dönemlerde ve toplumlarda tiyatrunun kitlelere ulaşma noktasında önemli bir üstünlüğe sahiptir. Bu nedenle özellikle toplumun ileri gelenleri tiyatroya bir araç gözüyle bakmaya başlamışlardır. Siyasi fikirlerin, ideolojilerin topluma yayılmasına ve meşrulaştırılmasında tiyatro önemli işlevler edinmiştir. Tiyatro sadece edebi metinlerden oluşmaz, aynı zamanda politik ve toplumsal bir fenomendir. Kendisi bir kamusal mekan olan tiyatro, devrim zamanlarında meydanlar ve sokaklar gibi kamusal alanlarda ciddi toplumsal ve politik etkileri olan performanslar ortaya koyabilir. 1908 Devrimi de Besa, Vatan yahud Silistre ve Sabah-ı Hürriyet gibi devrimci oyunları gündeme getirdi. Besa oyunu devrimin ilk oyunuydu. Şemsettin Sami'nin bu yasaklı oyunun devrimin ilk günlerinde sahnelenmesi çok sembolik bir öneme haizdi. Besa'dan sonra tiyatro çok kısa bir sürede meydanlara ve sokağa inecekti.

Anahtar Kelimeler: 1908 Devrimi, Politik Tiyatro, Kitle Siyaseti ve Tiyatro, Devrimci Oyunlar

Political Theatre in the 1908 Revolution and the Besa

Abstract

The 1908 Revolution in the Ottoman Empire, like other revolutions such as French Revolution and 1917 Russian Revolution, was followed by a theater epidemic. Unlike novels, newspapers, journals and pamphlets, theater has the potential of reaching out to the illiterate masses. That is why, the elites made use of it for their causes. Theater was a political vehicle in disseminating and legitimating political ideals. Yet, the theater plays were not only literary texts but also social and political phenomenon. Their performances in public spaces had crucial social and political affects. The 1908 Revolution was accompanied by a genre of revolutionary plays such as "Besa," "Vatan yahud Silistre" and "Sabah-ı Hürriyet." This article focuses on the first performance of Besa after the promulgation of the second constitution. It was the first experience of revolutionary theater. It demonstrated the power of theater for mass mobilization as well as the need of the Committee of Union and Progress to control and contain it within its own ideological framework. The performance was regarded by many as the true marker of a new era. Besa was performed by theater groups such as Ahmet Fehim and Minakyan which had existed in the pre-constitutional period. The performances of

* Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü Doktora Öğrencisi

these groups demonstrate how the political context pushed these pre-existing theater groups to change their repertoires. Besa is the first example of revolutionary performances preaching Ottomanism to the masses.

Keywords: 1908 Revolution, Political Theater, Revolutionary Plays, Mass Politics and Theater History

1908 Devrimi, 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Rus Ekim Devrimi'nde olduğu gibi ardından bir "tiyatro salgını" getirdi. İkinci meşrutiyet döneminde tiyatro bir sosyal organizasyon bir temsiliyet ve iletişim aracı olarak kamusal alanın ana bileşenlerinden biri olarak ortaya çıktı ve kamuoyunun biçimlenmesi noktasında etkin bir araç olarak kullanıldı. Tiyatro bu dönemde hem kamusal alanın genişlemesine katkıda bulundu hem de kamusal alanın genişlemesinden payını aldı. Toplumun farklı kesimleri kendilerini kamusal alanda görünür kılabilmek için tiyatro etkinliklerinin birer parçası haline geldiler.¹

Kamusal alanın dönüşümü ve genişlemesi kitle toplumu ve kitle politikasının ortaya çıkışı yeni bir olguyu da beraberinde getirdi. Mobilizasyon ya da seferberlik hali olarak tanımlayabileceğimiz bu olgu İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde toplulukları pasif hallerinden kamusal yaşamın aktif katılımcılarına dönüştürdü. Bu seferberlik halinin önemli bir diğer yönünü de politik ve sosyal meselelerin belirli bir çerçeve içerisinde ifade edilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçeveleme durumu (*framing process*), semboller, mesajlar, görüngüler, ritüeller ve en genel anlamda kültür ile doğrudan ilişkilidir.² Tiyatro kamusal bir mekan olarak kitlelerin seferber edilmesinde anahtar rolü oynayan sembollerin ve mesajların doğrudan yansıtıldığı ve hatta tekrar üretildiği bir zemin sağladı. Tiyatronun bu dönemdeki bir diğer önemli işlevi de düşünceleri kitlelere yaymaktaki etkinliğidir. Roman, gazete, ilan, bildiri gibi araçlardan farklı olarak tiyatro okuryazar olmayan kitlelere ulaşabilme potansiyelini taşır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin elitleri ve 1908 Devrimi'nde etkin olan toplumsal ve siyasal aktörler tiyatronun bu özelliğinin pekala da farkında olarak tiyatroyu kendi düşüncelerini kitlelere iletmede etkin bir araç olarak sıklıkla kullanmışlardır.

Tiyatronun politik fikirleri yaymaktaki potansiyel gücünü keşfedenler yalnız dönemin elitleri değildir kuşkusuz. Dönemin politik aktörleri kendi politikalarını kitlelere taşımakta ve bu politikaları meşrulaştırmakta tiyatronun gücünün farkında olmuşlar ve bu gücü tekellerinde tutmanın mücadelesini vermişlerdir. Ancak tiyatronun politika ile ilişkisini tek yanlı bir yararlanma ilişkisi olarak tanımlamak durumu açıklamakta yanıltıcı olabilir. Zira bu ilişki tek yanlı değildir. Nasıl politik aktörler tiyatroyu kendi meşrulaştırma araçları olarak

¹ 1908 Devrimi'nde tiyatronun yeri, devrim tiyatrosu kavramsallaştırması ve tiyatro salgını için bkz. Bilge Seçkin, "Staging The Revolution: The Theatre of the Revolution in the Ottoman Empire 1908-1909," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2007.

² Tiyatronun bu işlevi farklı ülkelerdeki devrimci dönemlerde benzer bir şekillerde ortaya çıkıyordu. 1908 Devrimi'nin tiyatrosu ile Fransız örneğinin karşılaştırması bu bakımdan öğreticidir bkz. Paul Friedland, *Political Actors: Representative Bodies and Theatricality in the Age of the French Revolution*, (Ithaca: Cornell University Press, 2002).

kullanmışlarsa, tiyatro grupları da kendi aktivitelerini politik aktörlerin desteği ve katılımıyla meşrulaştırmış ve hatta mümkün kılmışlardır. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri, dönemin etkin paşaları ve hanedanın ileri gelenlerinin tiyatroya seyirci olarak katılımları tiyatronun kendi meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir basamağı oluşturmuştur. Ancak dönemin politik aktörleri ile tiyatro ilişkisi daha baştan bir gerginliği de içerisinde taşımaktadır. Tiyatro hareketlerinin amatörlüğü ve kendiliğindenliği politik aktörlerin uzun dönemli hesapları ile daima bir çelişki içerisinde bulunmuş ve bu gerginlik politik aktörleri tiyatro gruplarını sağlam bir ittifakın özneleri olarak görmekten alıkoymuştur. Aynı anda politik aktörler bu grupları kontrol altında tutmaya çabalamışlar, çoğunlukla bunun yolu da bu gruplarla bir patronaj ilişkisi inşa etmek olmuştur.

1908 Devrimi'nin hemen ardından ortaya çıkan tiyatro salgını bu dönemde ortaya dökülen yüzlerce amatör grup, tiyatro yapmak hevesiyle her köşe başında gaz tenekelerinin üzerine çarşaf gererek “Yaşasın Vatan!” “Yaşasın Meşrutiyet!” ile biten oyunlar sahneleyen kalabalıklar, yerleşik toplulukların kendi repertuarlarını yeni döneme göre yeniden biçimlendirilmesi, yasaklanan oyunun yeniden oynanması için sokaklara dökülen seyirciler dönemin ayırt edici karakteristiğini oluşturur.³ Meşrutiyetin ilk aylarını izleyen tiyatro salgını devrimci karakteri ile kendinden önceki ve kendinden sonraki dönemden ayrılır ve kendi içerisinde bir bütünlük gösterir. Genellikle tiyatro tarihçileri bu döneme değinmekle birlikte bu dönemin tiyatrolarını sanatsal değer taşımadıkları gerekçesi ile ihmal etmişler, dönemin eserlerini kendi sosyal ve politik atmosferi içerisinde değerlendirmek yerine yok saymayı tercih etmişlerdir. Halbuki bu dönem içerisinde, “bu ilk günler”de tiyatrolar binlerce kişiyi bir araya toplamayı başarmış, okur yazarlık oranının düşüklüğü göz önüne alındığında tiyatro metinsel değil de performatif özelliği ile “sıradan insanın” politikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tiyatro yalnız okuma yazma bilmeyen kitleleri tiyatroya çekmekle kalmamış, aynı zamanda çok farklı kişisel arka planlara sahip oyun yazarları sanatsal ve eğitim düzeyleri yeni uğraşlarında önem taşımaksızın oyun yazmaya ve sahnelenen oyunlar hakkında tartışmaya ve fikir yürütmeye başlamışlardır. Böylelikle tiyatro kendi kamusal alanını yaratmıştır.

Tiyatronun ihmal edilen bir diğer sosyal yönü de yalnız kitlesel bir tiyatro yapma halinin değil, aynı anda kitlesel bir şekilde tiyatro izlemenin de bu dönemin diğer bir özelliğini oluşturmasıdır. Yalnız tiyatro binaları değil, meydanlar, okul bahçeleri, bağlar, sokaklar bizzat tiyatronun sahnesi haline gelmiş ve geniş kitlelere ev sahipliği yapmıştır. On binleri meydanlarda toplayan tiyatro aktivitelerinin nasıl olup da tiyatro tarihçilerinin gözünden kaçtığı ayrı bir incele konusu olmaya değerdir. Bu gözden kaçırma halinin sebebi çoğunlukla oyunları yazılma tarihlerine, konularına ve temalarına göre sınıflandırarak, tiyatro oyunlarını “sanatsal” olaylar olarak tüm sosyal ve politik arka plandan koparma tavrına

³ Rus Devrimi'nde de çok benzer süreçler yaşanıyordu bkz. Konstantin Rudnitsky, *Russian and Soviet Theater 1905-1932*, (New York: Harry N. Abrams, 1988) ve Lynn Mally, *Revolutionary Acts: Amateur Theater and the Soviet State 1917-1938*, (Ithaca: Cornell University Press, 2000).

bağlıdır.⁴ Böylelikle 1908 Devrimi'nden önce yazılmış ancak İkinci Meşrutiyet'te kitlelerle, binlerce seyirciyle buluşmuş ve dönemin tiyatro dünyasına rengini vermiş olan Namık Kemal'in "Vatan yahud Silistre"si ve Şemsettin Sami'nin "Besa yahud Ahde Vefa"sı gibi oyunları kitlelerin tarih sahnesinden kaybolması gibi tiyatro tarihinden buharlaşmışlardır.

Sosyal tarih gibi tarihe alternatif yaklaşımlar arasında da tiyatro oyunlarını, bu oyunların sahnelenişlerini tarihsel bir kaynak olarak kullanan herhangi bir çalışmaya rastlamak olanak dışıdır. Halbuki hem tiyatro metinleri romanlarda olduğu gibi metinsel olarak sosyal tarihin bir kaynağı olabilirler hem de performansları ile yüzlerce, binlerce insanı bir araya getirme özellikleri ile sosyal birer vaka olarak dönemin sosyal politik kültürel ilişkilerinin analizine elverişli bir zemin sağlayabilir. 1908'in ilk ayları böylesi oyunların hem yazıldığı hem de sıklıkla oynanarak yoğun bir seyirci talebiyle karşılaştığı bir zaman dilimi olarak böylesi bir analizin ana gövdesini oluşturma potansiyeline sahiptir.

1908 Devrimi'nin kaotik atmosferi içerisinde, İstibdat'ın yasaklı günlerinden sonra, devrimin sahnelenen ilk oyununun hangisi olduğunu tespit etmenin zorluğu ortadadır. Ancak ilk oyun olsun ya da olmasın Şemsettin Sami'nin "Besa yahut Ahde Vefa" oyunu meşrutiyetin ilanının hemen ardından sahneye konmuş ve hem dönemin iki yerleşik tiyatro topluluğu hem de kamuoyu tarafından yeni dönemin başlangıcını belirleyen işaretlerden biri olarak kabul edilmiştir. "Besa Yahut Ahde Vefa"nın meşrutiyetin ilanının hemen ardından ilk temsili, hazırlıklardan başlayarak gazetelerde yer almış, seyirci ilk temsilden başlayarak tiyatro kapılarına yığılmış, her temsil, İlan-ı Hürriyet'i kutlayan birer toplumsal olay haline gelmiştir. O zaman bu oyunu seyirci için bu nebze çekici kılan nedir? Oyunun öyküsü bir Arnavut geleneği olan Besa üzerine kurulmuştur. Bir çobanın kızı olan Meruşe, Recep isimli bir akrabalarına aşık olur ve nişanlanırlar. Fakat Tepedelenlioğlu Demir Bey, Çoban Zebir'i kızını kendi adamlarından biri olan Selfo'ya vermesi için zorlar. Zebir, Bey'in bu isteğine direnir. Selfo, Meruşe'yi kaçırmak için Zebir'i vurur. Zebir ölmeden önce karısı Vahide'ye kendisinin ve kızının intikamını almak üzere Besa verir. Vahide düşmanlarını aramak üzere yola koyulur. Bu sırada bir ağacın altında uyumakta olan bir adam görür. Adam uyumaya devam ederken oraya gelen başka biri, uyuyan adama tüfeğini doğrultur. Adamdan kendisine yalvarmasını kendisinden merhamet dilemesini ister. Ancak adam bunu reddeder. Adam tüfeği doğrultmuş tetiği çekmek üzereyken Vahide adamı vurur ve yalvarmayı reddeden adamı kurtarır. Adam Fettah Ağadır. Yirmi yıldır evinden uzaktadır ve şimdi geri dönmüştür, karısını ve yirmi yıldır görmediği oğluna kavuşmak için evine doğru yol almaktadır. Vahide de bu adama kendi hikayesini anlatır ve Besa'sından bahseder. Fettah Ağa, Vahide'nin kendisini kurtarmasına karşılık, Vahide'nin kocasının Zebir'in katilini öldüreceğine Besa verir. Fakat Fettah Ağa oyunun sonunda kendi oğlunun Fettah Ağa'nın katili oluşu ile yüzleşmek zorunda kalır. Besa'sı ile oğlunun Selfo'nun hayatı arasına sıkışan Fettah Ağa Besa'sını bozmaktansa oğlunu öldürmeyi seçer.

⁴ Örneğin bkz. Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971); Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002).

Daha provalardan başlayarak Besa'nın oynanması günün gazetelerinde ayrıntılı şekilde yer alır. *Sabah*, *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Millet* gibi gazeteler oyunun provalarının başladığını okuyucularına müjdeli başlıklarla duyururlar. Örneğin 29 Temmuz 1908 tarihli *Sabah* gazetesi "Saye-i hürriyette matbuatın nail olduğu feyzi bi nihayeden bittabi tiyatrolar da istifade etti"ğini ve "artık tiyatro sahnelerinde adi piyesler yerine Celal'ler, Akif Bey'ler, Dihteri Hindu'lar, Gave'ler gibi asar-ı mahalde oynanaca" ğını gururla duyurmaktadır.⁵ Bu ilana göre Mınakyan Meşrutiyet öncesinin de kurumsal tiyatro grubunun yönetmeni olarak *Sabah* gazetesine gelerek o hafta "Balmumcu" adlı oyunu ondan sonraki hafta da "Besa yahut Ahde Vefa"yı sahneye koyacağını bildirmiştir. "Dün kendisinin suret-i mahsusada matbuatımıza gelerek haber verdiğine göre bu hafta Balmumcu'yu gelecek haftada Besa'yı mevkiyi temaşaya koyacak imiş. Biz bunu düşünememiş idik "Besa" zaman-ı hazıra en muvafık bir eserdir."⁶ Meşrutiyetin ilanından önce yazılan "Besa yahut Ahde Vefa"nın sahneye konmasının gazeteye kadar gelerek haber verilecek önemli bir haber olmasını sağlayan şey bu oyunun Şemsettin Sami gibi yalnız kendi döneminin politik bir figürünün eseri olması değil, aynı zamanda Jön Türkler'in ve İttihatçıların kendi politik kökleri saydıkları bir şahsiyetin eseri olmasıdır. Besa'nın sahnelenmesi hakkında eleştiriler yazan pek çok gazete, oyunu yazarı Şemsettin Sami'yi de ilk hürriyet hareketlerinin sadık bir hizmetkârı olarak selamlamaktadırlar: "İlk hareket-i hürriyetperveranenin fedakar hadimarından bulunan Şemsettin Sami Bey merhum bizde tiyatroculuğun inkişafı evvelinde Besa'yı yazmış sanki milletine hürmet için besa etmiş idi. Ahde vefa etti. Hayatının sonuna kadar çalıştı."⁷

Aynı günlerde Besa'yı sahneye koyan yalnız Mınakyan değildir, *Millet* Gazetesi Ahmet Fehim Efendi'nin tiyatro grubunun da Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu'nda "Besa yahut Ahde Vefa'yı' oynayacağını duyurmakta ve bu olay tiyatroculukta bir devr-i terakkinin başlangıcı olarak tanımlanmaktadır. Bu ilanda dikkat çeken diğer bir husus da Besa Yahud Ahde Vefa'nın Cemiyet-i Osmaniye'nin riyaseti altında olarak oynanacağını altını çizerek belirtmesidir."⁸ Diğer gazetelerin ilanlarında da bu vurgu yapılmaktadır. Hürriyetin bu ilk günlerinde tiyatro oyunu sahnelemek hele ki İstibdatın yasaklı oyunlarından birini sahnelemek hem tehlikeli hem de politik bir davranış olarak algılanmaktadır.¹ Ahmet Fehim'in anılarında bu ruh hali şöyle anlatılmaktadır; "Amacım bütün İstibdad'da, Gedikpaşa olayı üzerine yasak edilmiş telif eserleri oynamaktı. Henüz hiç kimse buna cesaret edememişti. Hala herkesin içinde bir korku vardı. Ben bir hamle ile bütün endişe ve korkulardan kurtuldum. "Besa" yı ilan ettim. Oyun gecesi tiyatro mahşere döndü."⁹

Besa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) onayını alarak yahut onun "riyaseti altında" sahnelenmesi bu sosyal olayın meşruluğunu sağlıyordu. Diğer

⁵"Saye-i Hürriyette Matbuatın..." *Sabah*, 29 Temmuz 1908, 16 Temmuz 1324, 1 Recep 1326, s. 4.

⁶ *Ibid.*, s. 4.

⁷ Hüseyin Kazım, "Besa," *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Ağustos 1908, 3 Ağustos 1324, 19 Recep 1326, Pazar, s. 3-4.

⁸ "Tiyatroculuğumuzda Yeni Bir..." *Millet*, 6 Ağustos 1908, 24 Temmuz 1324, Perşembe, s. 4.

⁹ *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları*, ed. Hafi Kadri Alpmann, (İstanbul: Kervan Matbaacılık, 1977), s. 192.

yandan İTC kamuoyunda neyin meşru olup neyin olmadığını tanımlayan bir kurum olarak beliriyor ve böylelikle kendi meşruiyetini pekiştiriyordu. Aynı zamanda Besa'nın sahnelenişi tiyatro dünyasında yeni dönemin, "hürriyetin" başlangıcını belirleyen bir olay olarak yerini alıyordu. İTC'nin bu sahnelemeye desteğinin ısrarla belirtilmesindeki bir diğer sebep de bu ilk oyunu izleyecek seyircilerin bir çoğunun cemiyetle ilişkili olacağına ya da en azından cemiyetin görüşlerine yakın olacağına düşünülmesi olmalıdır.

6 Ağustos 1908'de Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu'nda Besa ilk kez sahnelendiğinde atmosferi en iyi aktaran anlatımlardan bir tanesi şüphesiz Ahmet Fehim'inkidir. Tepebaşı Yazlık Tiyatrosu gerçekten "mahşere" dönmüştür. Geceli gündüzlü üç gün üstüste sergilenen oyunu izlemek isteyen pek çok seyirciye yer yok yanıtı verilmek zorunda kalmıştır.¹⁰ Yalnız ilk sahnelenişi değil, farklı yerlerdeki Besa performansları seyircilerle dolup taşmaktadır. Örneğin Bakırköy'de "Senelerce bela-i istibdatın kahr ve zulmünün tahribatından kendilerini istihlas eden binlerce hürriyetperveran ile tiyatro iğne atılsa yere düşmeyecek halde idi."¹¹ Besa oyunu imparatorluğun farklı milletlerinden çok sayıda seyirciyi aynı çatı altında buluşturmakta onları aynı duygularla coşturmakta, kolektif bir duygulanım içerisinde bir arada tutmaktadır. "Tiyatrodan içeri girdiğim vakit şaşırımdım. Türk, Ermeni, Rum, Musevi birçok galabalık vardı. Herkes senelerden beri görülmeyen böyle milli sahnelerin nasıl bir eda-ı muvaffakiyetkerane ile oynanabileceğini birbirine soruyor, -bizdeki manasına göre- tenkidden ziyade takdir ve teşvik lazım geldiğini teslim ediyorlardı."¹²

Oyunun sahnelenmesi sırasında belirli sahnelerde seyircinin sloganları ile performanslar durma noktasına gelir. Bu sahnelerden en çok alkış alanı ve sloganlarla kesileni Çoban Zebir'in Kanun-u Esasi'ye dayanarak kendisini savunduğu ve Demir Bey'e direndiği sahnedir. "Hele Zebir rolünü icra eden Fehim Efendi, Demir Bey'in tehdidat-ı müstebidanesine,... mukabele ederek: "o vakitler geçti, şimdi bizim bir kanuni esasımız var. Hepimiz müsaviyiz" deyince temaşageran "Yaşasın Hürriyet! Yaşasın Musavvat! Yaşasın Adalet! Yaşasın Uhuvvet!" nidalarını kemal-i şadi ile ref ettiler. Herkesin kalbindeki hiss-i hürriyet gözlerindeki lema ile ayan oluyordu."¹³ Burada seyirci ile Çoban Zebir arasındaki özdeşleşme aşikardır. Sloganlar İstibdatla geçen otuz üç yıl boyunca hürriyete susayan kalpleri teskin etmektedir; "33 seneden beri adalete, hürriyete, müsterihane hayata o kadar susamışız ki dün teneffüs ettiğimiz havayı hürriyet terennüm eden lağmat-ı hürriyet, sahnede temaşayı hürriyet, teskin-i iştihak hürriyete kafi geliyor diye bütün kalbimizle tek mil kuvvetimizle "yaşasın hürriyet!" diye bağırıyorduk."¹⁴

Perde araları da boş geçmemekte, konuşmalar yapılmakta, hürriyet marşları çalınmakta ve söylenmektedir. Seyircinin ruh hali bir hayalin gerçek olması durumunda buna inanmakla inanmamak arasında gidip gelmektedir. Oyunun sanatsal niteliği hem oyuncular hem seyirciler açısından ikinci plandadır. "Sami bey

¹⁰"Artık üç gün, geceli gündüzlü "Besa" yı oynamış, dünyanın hasılatını elde etmiştik." *Ahmet Fehim Bey'in Hatıraları*, s. 192.

¹¹ "Besa Yahut Ahde Vefa," *Servet-i Fünun* 26 Temmuz 1324, Cumartesi, s. 4.

¹² *İttifak*, 21 Ağustos 1908, 8 Ağustos 1324, 24 Recep 1326, Cuma, s. 4.

¹³ Nigar Münir, "Besa Yahud Ahde Vefa," *Tanin*, 26 Temmuz 1324, 11 Recep 1326, Cumartesi, s. 4.

¹⁴ "Besa Yahut Ahde Vefa," *Servet-i Fünun* 26 Temmuz 1324, Cumartesi, s. 4.

bunda muvaffak olmuş mudur” diyor *İttifak* gazetesinin yazarı, “tiyatro şimdiki kavaid-i sanata muvafık mıdır? Bunlardan bahsetmek biluzumdur, yalnız kalb-i ümitte husule getirdiği heyecan-ı vatanperveranayı tetkik etmek kafi.”¹⁵ Tüm bir kamuoyunun gözünde önemli olan bu oyunun özgürce sahnelenmesidir. Bu oyunun özgürce sahnelenmesi yeni rejimi eskisinden radikal bir şekilde ayırmaktadır. *Sabah* gazetesinin özel muhabiri olarak performansı izleyen Doktor Arif İsmet’in diğer tüm seyircilerle paylaştığı ruh hali oyunun oynandığı atmosferi belki de en can alıcı şekilde betimlemektedir; “Aman yarab! Acaba rüya mı idi? Besa tiyatrosu mevki-i temaşaya vaz olundu öyle mi? Lakin bu mümkün değil...hayır mümkün ve kabil değil idi... cehennemler saçılır, yerler açılır, tufanlar istila eder icran ve kevakip birbirine girer güneş mahrekinden oynar, havayı nesimi inhilal, alemi melkut ihtilal eder. Yine: Besa oynanmaz idi!”¹⁶ Fakat Hürriyet gelir ve her şey değişir. Arif İsmet Bey *ancient regime* ve taraftarlarına gazete sütunlarından nispet yapmaktadır; “Ohh! Nasıl oynandı ya!”¹⁷ Arif İsmet Bey nerdeyse kendisini oyunun sahnelenmesinin bir rüya olmadığına ikna etmeye çalışmakta, düşünle gerçek arasında gidip gelmektedir. İmkansız olan gerçek olmuştur. Oyunun metninin ne anlattığı ya da oyunun sanatsal açıdan nasıl oynandığı bir kenara, sonunda özgürce sahnede oynanması tüm seyirciyi derinden etkilemiştir. Ama bu sahnelenişte başrol ne tek başına seyircinin ne oyuncunun ne de yönetmenindir; “Evet... evet oynandı hem de pek mükemmel, pek muhayyeç oynandı. Fakat burada rolü hürriyet oynadı”¹⁸

Başrol hem politika hem de tiyatro sahnesinde “hürriyet”indir. Kötü olan ne varsa eski rejimle birlikte arkada bırakılmıştır. Besa bu zaferi müjdelemektedir: “Tam 33 seneden beri ilk defa olarak bir milli tiyatro gördük, çok şükür! Zafer... zafer... fakat heyecan ve tesirinden ihtisatımı nasıl tasvir ve beyan edebilirim? Bu nasıl mümkün, ne yazayım ne söyleyeyim?”¹⁹ Seyirciler toplumun farklı sosyal tabakalarından geldiği gibi aynı zamanda imparatorluğun farklı milletlerinden oluşmaktadır. Besa yalnız erkeklere değil kadınlara da oynanmaktadır. Kadınlar için ya özel gösterimler yapılmakta yahut erkeklerle aynı anda aynı salonda fakat kendilerine ayrılmış, çoğunlukla bir perde ile bölünmüş bir bölümde tiyatro izleyebilmektedirler. Hatta meşrutiyetin ilk günlerinde mesire yerlerindeki tiyatrolarda kadın erkek karışık şekilde tiyatro oynandığına dair şikayetler böyle bir pratiğin varlığına da işaret etmektedir. Denilebilir ki devrimin ilk tiyatrosu Besa farklı kesimlerden kadın erkek pek çok seyirciye ulaşmış ve onları derinden etkilemiş, etki alanı yalnız tiyatroya gidenlerle de sınırlı kalmamıştır. Gazetelerde erkek yazarlar tarafından olduğu kadar kadın yazarların kaleminden de gazete okuyucularına ulaşmış ve kamuoyunda canlı bir tartışmanın öznesi haline gelmiştir.

Besa devrimin kendi geçmişi ile kurduğu bir köprü haline gelmiş izleyicileri oturdukları yerden istibdat altında yaşayan ve hürriyet günlerine yetişememiş olan hürriyet kahramanlarına bağlamıştır. “Şu bir dakikası bir asır kadar kıymetli olmak lazım gelen 33 senelik zaiyata ah... Böyle bir tiyatro seyr edebilmek şerefinden mahrum kalan şüheda-yı hürriyete yazık. O murdar yerlerde

¹⁵ *İttifak*, 21 Ağustos 1908, 8 Ağustos 1324, 24 Recep 1326, Cuma, s. 4.

¹⁶ Arif İsmet Bey, "İlk Tiyatro *Besa*," *Sabah*, 8 Ağustos 1908, 26 Temmuz 1324, 1 Recep 1326, s. 4.

¹⁷ *Ibid.*, s. 4.

¹⁸ *Ibid.*, s. 4.

¹⁹ *Ibid.*, s. 4.

ahlak-ı ifsad, hissiyat-ı telvis, esası mevzuundan büsbütün istihale eden o piyes oyunları seyre mecbur ve mahkum kalanlara yazık ”²⁰ Bu sebeple kendisi de hürriyet kahramanları arasında adı sayılan Şemsettin Sami’ye yaşadıkları hürriyet günleri için teşekkürlerini sunmak isteyen seyirci, onun yerine sık sık oğlunu sahneye çağırması ve şükranlarını sloganlar ve konuşmalarla ona sunmuş, böylelikle geçmiş ve bugünü arasında bir devamlılık inşa etmiştir.²¹

Diğer yandan Besa yalnız yazarının yarattığı politik çağrışımları ile değil bizzat “besa” sözcüğünün çağrıştırdıkları ile de geniş bir etki alanı yaratmıştır. Besa, yalnızca bir Arnavut geleneği olarak kişisel bir yemin değil aynı zamanda tüm Osmanlı toplumunun yeni rejime ve onun ilkelerine olan sadakati olarak da anlaşılmıştır. Bu ilkeler çerçevesinde geleceğe doğru yol alınacaktır ve tiyatro da bu yolda en önemli eğitim araçlarından biri olacaktır. “Ey kavm-i necib ve namuskar!.. Hürriyeti layıkıyla tanıyınız!.. Hürriyeti takdis ediniz!.. Sizden bizden bir şey beklenir; Ahde vefa! Çünkü namus, müsavat, adalet dairesinde harekete ahd ve peyman ettik! Ahde vefa! Atinin vekayiyi bize ne şanlı ne şerefli sahneler gösterecek. Milli, ahlaki, siyasi tiyatrolar tahrir ve tertip olunacak. Çoluk çocuğumuz bu darül ediblerden perverde edilecek. Kabiliyetimiz hissiyatımız buralarda dahi tezahür edecek. Cihan-ı medeniyet... ve kemalatımızı seyredecek hayran olacak. Fütur etmeyelim, yol alalım. Ahde vefa edeceğimize tekrar; Besa!”²²

Eski dönemin iki yerleşik tiyatro topluluğu tarafından sahneye konulan Besa her iki topluluk için de hem maddi hem de manevi olarak büyük bir başarı olarak görülmüş, oyuncular hem sahnede hem de gazetelerin eleştiri sütunlarında övgülere mazhar olmuşlardır. Osmanlı Tiyatrosu her iki topluluğun da kullandığı bir isimdir. Ahmet Fehim Efendi’nin tiyatrosunda Ahmet Fehim Efendi başta olmak üzere, Hakkı Necip, Nezih Ziya, Toloyan Efendi ve Hekimyan Aznif ve Rejina Hanımların adları oyuncular arasında sayılmakta ve sanatlarından dolayı kutlanmaktadır. Mınakyan topluluğunda Zebir Rolü Mınakyan’ın kendisi tarafından oynanmakta, Demir Bey Şahinyan, Fettah Ağa Binemeciyan, Vahide Hanım Knar ya da Aznif Hanım tarafından canlandırılmaktadır. Eleştirilere bakılacak olursa çoğu aktör rollerinde umulandan daha başarılıdır.

Diğer yandan Ali Sami’nin verdiği bir gazete ilanına bakacak olursak pek çok tiyatro Besa’yı oynamayı talep etmiş ancak Ali Sami babası adına hak sahibi olarak sadece bu iki tiyatro topluluğunu babasının eserini oynamaya layık görmüştür. “Derme çatma birkaç tiyatro kumpanyasının pederim merhum Şemsettin Sami Bey’in (Besa) nam eserini mevkii temaşaya vaz etmek istediklerini sahaifi matbuatta görmekteyim. Şimdiye kadar ahlak-ı umumiyeyi ifsad etmekten başka bir şeye hizmet etmeyen bazı tuluatçıların bu oyunu mevkii temaşaya vaz eylemelerine

²⁰ Arif İsmet Bey, "İlk Tiyatro Besa," *Sabah*, 8 Ağustos 1908, 26 Temmuz 1324, 1 Recep 1326, s. 4.

²¹ *Millet* Gazetesinde yazan İzzet Melih, 8 Ağustos 1908, 26 Temmuz 1324, 11 Recep 1326 tarihli "Tiyatro Ve Tenkidati, Besa Yahut Ahde Vefa, Merhum Şemsettin Sami Bey'in Eseri," adlı yazısında, şunu söylemektedir; “Şimdi de müsaade ederseniz, mekteb sıraları üzerinde başlanmış samimi bir dostlukla kendisine kalben merbut olduğum Ali’nin, peder-i fazıl ve muhteremi Şemsettin Sami Bey’e karşı medyun olduğumuz vazifeyi teşekkürü kısmen ifa edebilmek için gözlerimden öperim.”

²² Arif İsmet Bey, "İlk Tiyatro Besa," *Sabah*, 8 Ağustos 1908, 26 Temmuz 1324, 1 Recep 1326, s. 4.

katiyen razı değilim. Bu oyunu ancak ciddi piyesleri enzar-ı millete vaz etmeye çalışan Fehim ve Minak Efendiler oynayabilirler. Merhum Şemsettin Sami Beyzade Ali Sami.”²³

Gazetelerde yayınlanan eleştirilere ve seyircinin tepkilerine bakarak denilebilir ki Besa meşrutiyetin ilanını izleyen devrim günlerinde ve politik ve sansürden azad olmuş bir tiyatroyu kamuoyuna tanıtan ilk ve çok başarılı bir örnek olmuştur. Besa devrimin kendi tarihini yazmasına hizmet etmiş, hürriyet günlerinde yaşayanları İsdibdat rejimi altında bu hürriyet için mücadele edenlere bağlayan bir halka görevini üstlenmiştir. Bu oyunla yeni bir dönem açılmış ve artık “hürriyet kahramanlarının” eserlerinin korkusuzca sahneye taşınmasının önünde hiçbir engelin kalmadığı bizzat bu pratikle anlaşılmıştır. Henüz devrim kendi ürünü sayılabilecek bir tiyatro topluluğu ve kendine özgü bir sanatsal form yaratmış değildir. Besa henüz tiyatroların duvarlarını aşıp sokaklara ve meydanlara inmemiştir. Ama diyebiliriz ki Besa tiyatronun devrim provasıdır. Ezilenlerin şenliğinde onbinleri harbiye nezareti, tophane gibi meydanlara toplayacak bir tiyatro için seyircinin biraz daha sabretmesi Reşad Rıdvan’ın ve devrimin kendi tiyatro topluluğu olan Heveskeran Cemiyeti’ni beklemesi gerekecektir. Bu tiyatro topluluğunun ve belki de bu dönemin en fazla oynanan oyunu “Vatan Yahut Silistre” olacaktır. Yazarı Namık Kemal’in İstibdat günlerinde sürgüne gönderen bu oyun, Hürriyet günlerinde devrimin bir ritüeli olarak binlerce insanı arkasından sürükleyecektir.

KAYNAKLAR

Gazeteler

- *Sabah*
- *Tercüman-ı Hakikat*
- *Millet*
- *Servet-i Fünun*
- *İttifak*
- *Tanin*

İkincil Kaynaklar

- *Ahmet Fehim Bey’in Hatıraları*. Ed. Hafi Kadri Alpman. İstanbul: Kervan Matbaacılık, 1977.
- AND, Metin. *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.
- FRIEDLAND, Paul. *Political Actors: Representative Bodies and Theatricality in the Age of the French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press, 2002.
- MALLY, Lynn. *Revolutionary Acts: Amateur Theater and the Soviet State 1917-1938*. Ithaca: Cornell University Press, 2000.
- RUDNITSKY, Konstantin. *Russian and Soviet Theater 1905-1932*. New York: Harry N. Abrams, 1988.

²³ “Derme Çatma Birkaç...” *Sabah*, 31 Temmuz 1908; 18 Temmuz 1324; 3 Recep 1326, s. 4.

- SEÇKIN, Bilge. "Staging The Revolution: The Theatre of the Revolution in the Ottoman Empire 1908-1909," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2007.
- YALÇIN, Alemdar. *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.